

XX ASRNING 70-90- YILLARIDAGI ADABIY TANQIDCHILIK

Mo'sinova Qumriniso Ilhomjon qizi

Annotatsiya: XX asrning 70-90-yillari o'zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotida g'oyat muhim va murakkab davr bo'lib kiradi. Bu yillarda adabiy jarayonlarning ichki murakkabligi, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning adabiy tafakkurga ta'siri bevosita sezilib borilgan. Ushbu davrda adabiy tanqidchilik, bir tomondan, sovet mafkuraviy ta'siri, ideologik nazorat va senzura doirasida harakat qilgan bo'lsa-da, boshqa tomondan esa badiiy tafakkurning milliy uyg'onishi, adabiyotga yangi yondashuvlarning kirib kelishi bilan tavsiflanadi. Bu yillarda adabiy tanqid imkon qadar o'zining asosiy vazifasidan chekinmagan holda, badiiy adabiyotning rivojiga, ijodkor shaxsiga, poetika va badiiy uslub masalalariga yangicha nigoh bilan yondasha boshladi.

Kalit so'zlar: adabiy tanqidchilik, XX asr, 70-90-yillar, badiiy tafakkur, mafkuraviy ta'sir, poetika, milliy qadriyatlar, jamiyat va adabiyot, tahliliy metodlar, ijodiy erkinlik.

Adabiy tanqidchilarning ijodlarida jamiyat va adabiyot o'rtasidagi murakkab munosabatlar, asarlar va mualliflarning ijtimoiy-madaniy qiyofasini o'rganish masalalari ustuvor ahamiyat kasb etdi. Badiiy asarlardagi mavjud konfliktlar, g'oya va mavzular, ularning jamiyat hayotidagi aks-sadosi chuqur tahlil qilingan. Tanqidchilar adabiyotga soddaroq, sathiy munosabat qilishdan voz kechib, badiiy matnlarni chuqur, asosli va mazmunli tahlil qilishga intildilar. Shu bilan birga, bu yillarda ijodkor va badiiy asar tahliliga yangicha yondashuv, lingvopoetik, tipologik, psixologik metodlar ham ko'proq qo'llanila boshlandi. Ushbu davrda adabiyotshunoslik va tanqidchilik nazariyasi borasida ham bir qator muammoli masalalar, kechikib bo'lsa-da, ochiq muhokama qilindi. Davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida adabiy tanqidda ijtimoiy va badiiy mezonlarning uyg'unlashtirilib borilganini ko'rish mumkin. Bir tomondan, sovet mafkurasi doirasida adabiyotdan "ijtimoiy buyurtma" talabi mavjud bo'lsa-da, boshqa tomondan, badiiy asarning o'z qonuniyatlari, ona tili va milliy qadriyatlarga hurmat, adabiyotning hayotiy, falsafiy, axloqiy jihatlarini ilgari surish tendensiyalari dunyoga keldi. Tanqidchilar qo'lga kiritilgan har qanday ijodiy erkinlik va imkoniyatlardan oqilona foydalanib, badiiy asarning ichki olami, badiiyat va inson tafakkuri masalalarida aniq, chuqur tahliliy natijalarga erishishga harakat qildilar.[1]

XX asrning 70-90-yillarida adabiy tanqidchilikda nazariy asoslar va metodologik masalalar muhim o'rin egalladi. Tanqidchilar badiiy adabiyotga faqat estetik yoki siyosiy-ijtimoiy mezon asosida baho berish mumkinligidan voz kechib, ko'proq murakkab, kompleks tahliliy metodlarni ishlab chiqishga harakat qildilar.

Badiiy adabiyot asoslari, poetika, individual uslub, janr masalalari, badiiy qahramon kontsepsiyasi keng va chuqur tadqiq qilindi. Bu yillarda adabiy tanqid estetik mezonlar, badiiy nuqtai nazar, poetik detallar, kompozitsiya, obrazlar tizimi, ramziy qatlamlar, sotsiologik hamda psixologik tahlil usullarining uyg'unligidan samarali foydalanishga intildi. Davra xususiyatlaridan biri sifatida, adabiy tanqidchilarning axloqiy ideal va umuminsoniy qadriyatlar mavqeini mustahkamlashga oid intilishlari ham katta ahamiyat kasb etdi. Bu yillarda adabiyotda inson, uning psixologiyasi, tafakkuri, ichki olami, jamiyatdagi o'rni va roli masalalari alohida qizg'in muhokama etildi. Adabiy tahlilda hayotiy konfliktlar, jamiyat va shaxs o'rtasidagi ziddiyatlar, badiiy obrazlarning ichki dunyosi chuqur tahlil qilindi. Bunnadan tashqari, tanqidchilarning fikrlarida badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi tarbiyaviy funksiyasi, milliy qadriyatlarni mustahkamlashdagi o'rni, ijod va tafakkur erkinligiga bo'lgan ehtiyoj kuchayib bordi. Bunday yondashuvlar adabiy tanqidda yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishi va taraqqiy etishini rag'batlantirdi. Adabiy tanqidchilarning o'z zamonasi adabiy jarayoniga, yangi ajoyib asarlar va ular mualliflariga bergan baholari, ularning ijodiy muvaffaqiyati va kamchiliklarini ochiq ko'rsata olishi, adabiyotning rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Tanqidchilik yuksak badiiy mezonlar, sof poetik qarashlarni ilgari surishga harakat qildi. O'z navbatida, o'zbek adabiy tanqidchiligi nazariy asoslar bilan boyidi, zamonaviy adabiy jarayonning rivoji, poetik tafakkurning shakllanishi, individual uslub, yangi tur janrlari va tematikaning kengayishi kabi tendensiyalar tahlil markaziga chiqdi. Bu tahlillar adabiy jarayonga yangicha baho berishga zamin yaratdi.[2]

Badiiy asar va ijodkor orasidagi murakkab aloqalarning tahlili, asar qahramonlarining ma'naviy olami, ularning zamonaviyligi, milliyliigi, ijtimoiy faolligi va insoniy fazilatlarini o'rganildi. Tanqidchilar jamiyatdagi o'zgarishlar, davr taqozolari va milliy xususiyatlarni adabiy asarlarda ifodalash, badiiy obrazlar orqali jamiyat tafakkuriga ta'sir etish kabi masalalarga alohida e'tibor berdilar. Shu bois, adabiy tanqid faqatgina asar mazmunini ochish bilan cheklanmay, uning zamonaviy hayot, milliy qadriyatlar, jamiyat taraqqiyoti bilan aloqasini ham chuqur tahlil qila oldi. Mazkur davr adabiy tanqidchiligi uchun yana bir xarakterli jihat sifatida badiiy adabiyot taraqqiyotidagi yangi tajribalarni umumlashtirish, poetik jarayonni oldingi bosqichlar bilan solishtirish, yangi yo'nalish va uslublarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etdi. Adabiy tanqidda yangicha uslub, ruhiyat, poetik tafakkur va shaxsga doir tahlillarga e'tibor kuchaydi. Adabiy portret, portret-tahlil, adabiy-badiiy tafakkur kabi yo'nalishlar rivojlanib bordi. Tanqidchilar asar tahlilida badiiy qimmat, poetik inovatsiya, estetik yangilik, individual uslub, milliy va umuminsoniy g'oyalarning uyg'unligi masalalarini marcaziy nuqtaga olib chiqdi.[3]

Davr adabiyotida munosabatlar, qadriyatlar, ma'naviy taraqqiyot, yangicha tafakkur, jamiyat va inson olami, adabiy asarlar orqali yangicha estetik qadriyatlarning

shakllanishi, ijodiy jarayon va badiiy tafakkur taraqqiyoti, milliy ruh, tarixiy va zamonaviylik uyg'unligi chuqur tahlil qilindi. Shu nuqtayi nazardan, adabiyot va tanqid uchun yangilikka ochiqlik, shaxsiyatga, ma'naviyatga e'tibor ifodasi kuchayib, yangi tahliliy yondashuvlar yuzaga keldi.

Bu yillarda adabiy tanqid dunyo adabiyoti tajribalaridan ham keng foydalandi. Yevropa va rus adabiyotshunosligining ilg'or metodlari, strukturalizm, tipologik va psixologik tahlil usullari adabiy tanqidimizga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Shu bilan birga, milliy adabiy meros, mumtoz an'analar, xalq qadriyatlari tanqidchilarning asosiy tahlil vositasiga aylandi. Bu orada, tanqidchilikda tahlil bilan birga, talqin, falsafiy yondashuv, adabiy matnlar bilan muloqot vositalari, axloqiy nuqtai nazarlar ham kuchaydi. Mustaqillik arafasida va mustaqillikdan so'ng adabiy tanqidchilikda milliy xususiyat, axloqiy g'oya va insonparvarlik, ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish asosiy yo'nalish bo'lib qoldi. Bu davr tahlillarida adabiyotning vatanparvarlik, jamiyat manfaatlari yo'lidagi faoliyati, shaxs axloqi va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati ko'proq o'rta chiqarildi. Tanqid ijodiy jadallashdi, adabiyotshunoslik nazariyasi sohasida boy tajriba to'plandi, milliy modernizm, yangi poetik shakllar, zamonaviylik, shaxs qadriyati, badiiy tafakkur innovatsiyalari tahlil markaziga aylandi.[4]

Tanqidchilar adabiy jarayonlarni nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilgan holda, adabiy asarning yuksak badiiy darajaga ega bo'lishining asosi – ijodiy erkinlik, jinsiy va axloqiy mustaqillik, estetik tafakkur, badiiy tafsilot va uslub bo'lishi lozimligini doimiy eslatib borishdi. Shu tariqa, XX asrning 70-90-yillari o'zbek adabiy tanqidchiligi badiiy so'zning mazmuni, uning asosi, ularning jamiyat hayotidagi aks-sadosi, adabiyot va hayot bog'liqligi, ijodkor erkinligi va mas'uliyati, milliy tafakkur hamda umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi aloqadorlikni chuqur va keng tadqiq qildi.[5]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, XX asrning 70-90-yillaridagi adabiy tanqidchilik o'z taraqqiyotining muhim bosqichini bosib o'tdi. Ma'furaviy qiyinchiliklar va senzura cheklovlariga qaramay, adabiy tanqid badiiyatga, adabiy tafakkur va jamiyat taraqqiyotiga faol xizmat qildi. Bu yillarda adabiy tahlil metodlarining taraqqiy qilishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligi, adabiy asar va ijodkor o'rtasidagi murakkab aloqalarning ochib berilishi, shaxs, inson psixologiyasi, shaxs qadriyati va badiiy tafakkurga e'tibor kuchayganligi bilan tarixda qolgan. Mazkur jarayon o'zbek adabiy tanqidchiligida yangi yo'nalishlarning yuzaga kelishiga, ijodiy tafakkur va poetik tafsilotlar tahlilining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Shu tufayli, XX asrning 70-90-yillar davri zamonaviy adabiyot va tanqid oldida turgan dolzarb muammolar yechimiga boy, adabiyotshunoslik metodlari va nazariy yondashuvlar evolyutsiyasining muhim bosqichi bo'lib qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, N. (2019). “XX asr o‘zbek adabiy tanqidchiligida zamonaviylik masalalari”. O‘zbek tili va adabiyoti, 1, 122-130.
2. Abduqodirov, M. (2020). “O‘zbekiston adabiy tanqidchiligi taraqqiyotida yangilanish jarayonlari”. Ilm sarchashmalari, 3, 45-53.
3. Alimov, Sh. (2017). “XX asrning ikkinchi yarmi o‘zbek adabiy tanqidchiligida adabiy-estetik qarashlar”. O‘zbek filologiyasi masalalari, 2, 64-70.
4. Asqarova, G. (2018). “O‘zbek adabiy tanqidchiligining dolzarb muammolari”. Philology International Scientific Journal, 4(2), 34-41.
5. Ergashev, O. (2021). “O‘zbek adabiy tanqidchiligida yangi yondashuvlar”. Ijtimoiy gumanitar fanlar, 3(11), 15-21.
6. Ibragimova, D. (2018). “O‘zbek adabiy tanqidchiligi: taraqqiyot yo‘llari va muammolar”. Til va adabiyot ta’limi, 2, 80-86.
7. Jumanioyozova, R. (2022). “XX asrning 70-90-yillarida o‘zbek adabiy tanqidchiligida zamonaviy tafakkur”. Zamonaviy ta’lim, 6(1), 139-144.
8. Karimova, M. (2020). “XX asr o‘zbek adabiy tanqidchiligida ijodiy yondashuvlar”. O‘zbek adabiyoti va san’ati, 3, 119-125.